

A. B. РОМІН

ЕКОНОМІЧНІ МЕХАНІЗМИ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ВИЩИМИ НАВЧАЛЬНИМИ ЗАКЛАДАМИ

Проаналізовано сучасний стан розвитку системи вищої освіти та управління вищими навчальними закладами, розглянуто проблеми кількісних і якісних параметрів надання освітніх послуг, їх роль у покращенні економічного стану вузу.

Ключові слова: вищий навчальний заклад, державне регулювання, концепція, органи державної влади, освітні послуги, управління.

This paper analyzes the current state of higher education and management of higher education institutions, the problems of quantitative and qualitative parameters of educational services and their role in improving the economic situation of high school.

Key words: higher education institutions, government regulation, concept, government agencies, educational services, management.

Поступові перетворення української економіки безпосередньо пов'язані з формуванням її нової структури, в одній з основних складових якої є сфера вищої освіти, що забезпечує зміщення позицій її найбільш дієвих інститутів, – вищих навчальних закладів. Інакше кажучи, успіх перетворень, що проводяться в усіх галузях, сферах і секторах економіки, напряму пов'язаний з розвитком сфери вищої освіти, що забезпечує ефективне функціонування всіх структур економічної системи країни. Це певною мірою підтверджується світовим досвідом, який показує, що реформування системи вищої освіти неможливе без попереднього визначення головних пріоритетів державної політики, які задають магістральний напрям державного регулювання вищої освіти будь-якої держави.

Значний внесок у розвиток теорії освітнього менеджменту зробили зарубіжні і вітчизняні вчені, серед яких Ю. Петруня, М. Матвій, І. Іванова, Л. Карамушка, М. Ніязова, О. Кратт, Б. Корольова, С. Мамонтов, Т. Матвій, Т. Оболенська, Н. Ушакова, Є. Хриков та інші. Однак на сьогодні в наукових колах немає чітко окресленого підходу щодо визначення наукових зasad і напрямів державного регулювання діяльності вищих навчальних закладів в умовах системних зрушень і недостатнього фінансування.

Метою статті є аналіз економічних механізмів у системі управління вищими навчальними закладами.

Для визначення найкращого концептуального підходу до управління вищим навчальним закладом необхідно враховувати специфіку, обумовлену

особливостями освітнього процесу й освітнього товару. Ці особливості можна сформулювати таким чином.

1. Незаперечним є той факт, що ВНЗ відіграють особливу роль у суспільстві. Вища освіта виступає головним фактором соціально-економічного прогресу. Місія вищої школи полягає в підготовці фахівців, діяльність яких спрямована на розвиток суспільства в різних сферах – економічній, політичній, культурній, соціальній. У цьому і полягає особлива значущість суспільних освітніх потреб. Тобто ВНЗ у процесі планування своєї діяльності (насамперед при визначенні номенклатури спеціальностей) повинні передусім орієнтуватися на суспільні потреби і лише потім брати до уваги індивідуальний попит на освітні послуги.

2. Освітній процес тривалий у часі. У зв'язку із цим перед вищим навчальним закладом стоять завдання щодо прогнозування майбутньої потреби у фахівцях з урахуванням часу, необхідного на підготовку фахівця. Саме тому ВНЗ має орієнтуватися не тільки й не стільки на задоволення поточних потреб у фахівцях, скільки на задоволення потреб перспективних.

3. Важливо враховувати специфіку освітнього товару як товару “інноваційного просування”. Індивідуальний і нерідко колективний споживач не в змозі чітко визначити, якими саме характеристиками має володіти товар, яка сума знань необхідна фахівцеві, за допомогою яких програм, методів проводити навчання. Тільки виробник освітніх послуг (вищий навчальний заклад в особі викладачів) здатний визначити цей набір характеристик. При цьому, природно, уявлення викладачів, які розробляють навчальні програми і курси, повинні спиратися на дійсні, але вербално не сформульовані освітні потреби. Тому ВНЗ має працювати відповідно до концепції “творчого маркетингу”, згідно з якою споживачеві слід пропонувати те, що він сам не в змозі описати, але що йому дійсно потрібно.

4. Індивідуальні споживачі освітніх послуг часто не здатні оцінити, які саме фахівці будуть затребувані на ринку праці. Рішення про вибір спеціальності можуть прийматися під впливом моди, суб’єктивних уявлень про престижність професії, іноді під впливом особистих емоцій.

5. Однією з найважливіших функцій закладу освіти є функція культурного і морального виховання особистості, що також вимагає обережного ставлення до переваг індивідуальних споживачів освітніх послуг та їх втілення.

6. Перед вищим навчальним закладом стоять важливе завдання щодо підтримки і розвитку наукових шкіл, у тому числі пов’язаних з галузями знань, що не затребувані широким загалом.

7. Для закладів освіти важливо підтримувати відносини з іншими суб’єктами ринку освітніх послуг на основі не конфронтаційної конкуренції, а довгострокового взаємовигідного співробітництва, оскільки знання і наукові досягнення не можуть бути недоторканною власністю одного навчального закладу. Необхідний постійний інформаційний обмін у науковому й освітньому середовищі для постійного збільшення інтелектуального капіталу і підвищення його вартості.

Державне регулювання процесів економічного і соціального розвитку

З вищезазначеного випливає, що вищий навчальний заклад у процесі дослідження зовнішнього середовища має орієнтуватися не стільки на вивчення стихійного попиту освітніх послуг індивідуальних споживачів, скільки на поточні і перспективні потреби суспільства у фахівцях. Стратегічні завдання ВНЗ мають бути пов’язані із задоволенням потреб саме такого роду, при цьому також повинні враховуватися й потреби індивідуальних споживачів, з якими ВНЗ безпосередньо має справу [2].

Ураховуючи вищеперечислене, управління освітньою діяльністю вищих навчальних закладів, на нашу думку, є сукупністю організаційно-економічних, планово-фінансових та інформаційно-аналітичних заходів установ вищої освіти та органів управління освітою, метою яких є всебічний розвиток вищої освіти, задоволення поточного та перспективного попиту на освіту з боку населення, контроль якості освітніх послуг, забезпечення координації роботи вищих навчальних закладів і їх структурних підрозділів з метою підвищення ефективності надання освітніх послуг їх споживачам.

У нашій країні система управління діяльністю вищих навчальних закладів включає управління органами державної влади на загальнодержавному та регіональному рівні в особі Міністерства освіти і науки України, відповідних управлінь місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, а також громадські організації, систему менеджменту у вищому навчальному закладі.

Вищі навчальні заклади виступають у ролі центрів спеціалізованої підготовки кадрів і проведення досліджень згідно з галузевими програмами за рахунок коштів галузей економіки. Як суб’єкти регіону ВНЗ є центрами акумуляції інтелектуальних, виробничих, комерційних, фінансових і добродійних ресурсів, використання яких не суперечить цілям суспільства, нормативним актам держави і забезпечує відтворення інтелектуального потенціалу регіону.

У контексті сучасної ринкової модернізації та глобалізації української економіки сфера вищої освіти зазнає значних трансформацій, виражається в появі адекватних макро- і мезоекономічних реалій нових форм регіональної організації ринків освітніх послуг, у формуванні единого філіального простору найбільших ВНЗ, зростанні впливу комплексу регіональних і локальних чинників на функціональне середовище сфери вищої освіти, наростанні асиметрії і фрагментарності простору вищої освіти, подальшому посиленні взаємозалежності між освітньою діяльністю та регіональною організацією економіки в цілому.

Отже, глобальні зміни в суспільстві й економіці зумовили необхідність розробки ефективних методів організації і регулювання системи управління вищими навчальними закладами як найважливішою складовою економіки, що функціонує в ринкових умовах господарювання. Визначення напрямів реформування системи управління вищими навчальними закладами в Україні повинне здійснюватися з урахуванням специфіки змісту самого освітнього

процесу, а також якісних і кількісних параметрів її найважливішої складової – економічного потенціалу вищої школи.

Перехід української суспільно-економічної системи на ринкову модель розвитку супроводжується поширенням ринкових форм господарювання на ті види діяльності, які традиційно вважаються непродуктивними. Це підтверджує велике значення і роль сфери вищої освіти як найважливішої складової соціально-економічного прогресу. Інтелектуальний потенціал громадян, рівень їх освіти є сьогодні голововою умовою й чинником добробуту і стійкого розвитку сучасного суспільства, що детермінує особливу роль системи освіти.

Дослідження економічного змісту господарських відносин системи освіти ускладнене специфікою блага (продукту), що виробляється і реалізується у сфері освітніх послуг. У сучасній науковій літературі, присвяченій проблемі управління системою вищої освіти, відсутня єдина точка зору щодо змісту і форм функціонування господарського механізму системи освіти в умовах ринку. У дослідженнях вітчизняних економістів можна виділити два основних підходи до визначення освітніх послуг:

- освітні послуги – це система знань, інформації, умінь і навичок, які використовуються з метою задоволення різноманітних потреб людини, держави та суспільства;
- освітніми послугами називається комплекс таких послуг, які безпосередньо пов’язані з реалізацією головних цілей освіти, здійсненням його суспільною місії.

Аналізуючи наведені визначення, можна зробити висновок, що цільовою функцією освіти є збільшення цінності людини як особи, працівника, громадянина. Специфіка освітніх послуг виявляється в їх класичних характеристиках (невідчутність, невіддільність від джерела, непостійність якості, неможливість збереження) та індивідуальних рисах. Неможливість збереження освітніх послуг виявляється двояко. По-перше, неможливо надати послуги в повному обсязі заздалегідь і складати їх як матеріальний товар в очікуванні підвищення попиту. По-друге, з часом людина забуває отриману інформацію, знання. У зв’язку з розвитком науково-технічного прогресу відбувається також старіння знань.

До специфічних особливостей освітніх послуг найчастіше відносять такі:

- висока ємність інтелекту;
- відстрочка виявлення результативності і залежність результатів від умов майбутньої роботи і життя випускника вищого навчального закладу;
- відносна тривалість виконання;
- необхідність подальшого супроводу й оновлення послуг;
- залежність послуги від місця її надання і місця проживання потенційних студентів;
- висока вартість;
- неможливість перепродажу тощо [4, с. 193].

Державне регулювання процесів економічного і соціального розвитку

При цьому висока інтелектуальна емність може бути опосередкована високим рівнем товарності освітньої послуги як економічної форми господарювання. Розглянемо сутність освітньої діяльності суб'єктів ринку освітніх послуг, тобто вищих навчальних закладів і визначимо, в чому ж полягає специфіка освітньої діяльності і чи можна її порівняти з діяльністю в інших сферах. Сама діяльність сприймається або як вільна творчість, або як ззовні обумовлена активність-праця. Саме праця в умовах товарного виробництва найбільшою мірою виявляється як свідома і доцільна фізична або розумова діяльність, що виступає реакцією людини на зовнішнє оточення і є засобом для задоволення її фізіологічних і соціальних потреб, відмінних від потреби в уdosконаленні власної особи. А творчість свідомо сприймається людиною як породжувана внутрішнім прагненням до самореалізації діяльності, яка не відтворюється як у своєму процесі, так і в результаті іншими людьми і через це може порівнюватися з діяльністю інших людей.

Головною рушійною силою, здатною забезпечити прогрес суспільства, є творча людина з високим рівнем професійної підготовки, яка має можливість розкрити свої здібності, зарекомендувати себе з найкращого боку й отримати визнання суспільства. Особливістю моделі суспільства з розвиненою економікою є оптимальне співвідношення між матеріальним виробництвом і сферою послуг, оскільки розширення сфери послуг є не стільки результатом, скільки важливим стимулом до зростання матеріального виробництва, соціального і духовного прогресу суспільства загалом.

Значна роль освітніх послуг знаходить теоретичне відображення в багатьох концепціях соціального й економічного розвитку, серед яких виділяються концепції постіндустріального суспільства, теорія людського капіталу тощо. Найбільш детально зростаюча роль знань, інформації в суспільному розвитку розкрита в концепції інформаційного суспільства. У минулому земля, праця і капітал були ключовими факторами виробництва. Сьогодні в багатьох галузях економіки інформація стає головною складовою.

Таким чином, конкретизуючи вищенаведені положення, необхідно враховувати подвійний характер освіти як процесу і результату.

Це визначено такими проявами людської активності, як мотивація, цілепокладання і відносини між людиною та зовнішнім середовищем. Зауважимо, що хоча форма продукту праці може бути різною, безперечним є те, що він є благом, що прямо або опосередковано задовольняє матеріальні потреби виробника. При цьому однією з основних характеристик продукту праці є його відтворюваність, тобто здатність індивіда створювати аналогічний продукт за аналогічних умов. При цьому продукт праці в процесі обміну може переходити від одного індивіда іншому. Але у сфері освіти і процес, і результат тільки частково характеризуються як праця і продукт. Саме це визначає специфіку виробництва продукту в цій сфері. Оскільки освітні послуги характеризуються значним обсягом інтелекту і представлени широким полем особистих контактів виробника і споживача, то діяльність у сфері освіти може характеризуватися, з одного боку, як праця, а з іншого – як творчість.

Література:

1. Марцин В. Вища школа України на шляху трансформації у європейський освітній простір / В. Марцин // Вища школа. – 2007. – № 27–35.
2. Оболенська Т. Є. Маркетинг освітніх послуг: вітчизняний та зарубіжний досвід / Т. Є. Оболенська. – К. : КНСУ, 2001. – 208 с.
3. Огаренко В. М. Розвиток вищої школи в умовах змін ринкового середовища / В. М. Огаренко // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2004. – Вип. 3 (19). – С. 136–142.
4. Шилова В. І. Удосконалення державного регулювання ринку освітніх послуг / В. І. Шилова // Держава та регіони. Серія : Державне управління. – 2006. – № 4. – С. 191–194.

Надійшла до редколегії 16.09.2014 р.

УДК 351

M. O. МЕЛЬНИК

**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЧНИХ ДОКУМЕНТІВ
ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО СТАНОВЛЕННЯ
ТА РОЗВИТКУ МОЛОДІ В УКРАЇНІ**

Описано основні проблеми формування стратегічних документів державної політики в Україні. Наведено стратегічні документи державної політики у сфері соціального становлення та розвитку молоді. Проаналізовано основні з них. Виявлено перспективи удосконалення системи стратегічних документів у молодіжній сфері.

Ключові слова: стратегічне управління, керівні документи державної політики, соціальне становлення та розвиток молоді, стратегія, концепція, доктрина.

The main problems of strategic documents generation of state policy in Ukraine have been outlined. Strategic documents of state policy in the field of social formation and development of young people have been listed. The main ones have been analyzed. The prospects for improving the system of strategic documents in the youth field have been revealed.

Key words: strategic management, strategic governing documents of public policy, social formation and development of young people, strategy, concept, doctrine.

За більш ніж двадцятирічний період реалізації державної політики в незалежній Україні були як здобутки, так і втрати, помилки. Однією з причин негативних результатів є недосконалість політичного механізму державного